

**Олонхо педагогикатын олоххо киллэри: сонтоох эйгэ, ситимнээх улэ
(Арыылаах орто оскуолатын улэтин уопутуттан)**

Павлова Валентина Герасимовна,
Уобьээ-Дьяаны, Арыылаах орто оскуолата,
нуучча тылын уонна литературатын,
торут культура учуутала

2006 с. сэттиньи 25 кунугэр ЮНЕСКО быьаарытынан, олонхо кьи аймах духуобунай култууратын сэдиэбирин быьытынан ааттаммыта. Бу саха норуотун устар ууну сомоболуур уран тыллаахтарын, кырымпалы кылыгырас кылыьахтаахтарын, сургэни котобор, санааны куурдэр, нохтолоох тойон сурэби долгутар улуу олонхоуттарбыт талба талааннарын, оркон ойдорун, айар имэннэрин билини чабылхай туобута буолар. Олонхо норуот тылынан уус-уран айымньытын быьытынан аан дойдуга аатырытыгар ытык Дьяаны олонхоуттара эмиэ кыттыгастаахтара саарбаба суох. Дэлэгэ да, Дьяаны - олонхо туьэ диэн мээнэбэ ааттамматаба. Саха олонхотун атын омуктарга биллэрбит ытык-мааны кьиьбит Д.А.Томская Ийэ олонхоут аатын ылыта, Стручкова И.И., «Дьяаны олонхоуттара уонна кинилэр олонхону толорор угэстэрэ» диэн улэтигэр Дьяаныга 62 олонхоут олоро сылдыбыта, 45 араас олонхо толорулла сылдыбытын киэн эйгэбэ таьаарыта элбэби этэр. Онон, торут култуурабыт бэлиэ, суду айымньытыгар суолта биэрэн, билини кэмнэ саналы сыьыаны олохтуур, соргутэр хайаан да наада.

Саха ыччата обо эрдэбиттэн төрөөбүт буоруттан силистэнэн-мутуктанан иитилиннэбинэ, норуот тылын барба баайын, үтүө үгэстэрин этигэр-хааныгар инэриннэбинэ, амарах сүрэбин, мындыр өйүн, уран тарбабын утумнаатабына үөрэби-билини кэбэбэстик ылынар, өйө-санаата туругулар, майгыта-сигилитэ ситэр, айар-тутар дьобура тобуллар, айылбаттан бэриллибит эйгэтэ кэниир. Бугунну олохпут сурун тосхоло – обону ис айылбатыгар сон түбэиннэрэн, алтыьыннаран, уолу-кыьы айылбатын быьытынан арааран, дьыл, кэм-кэрдии хаамытынан салайтаран, ол аата обону торут угэскэ олобуран иитии-уэрэтии, уьуйуу.

Олонхону, тылынан уус-уран айымньы суду корунун быьытынан эрэ ылынары таьынан, обобо сахалы ойу-санааны, сиэри-туому инэрэргэ, иитиигэ тирэх буолуон сон диэн учуонай педагогтар быьаараллар. Онон, билини кьиэхэ сыьыан уустугурбут кэмигэр, олонхо муудараьыгар олобуран кьиьили кьиьини иитэн таьаарар баба санааларга тирэбирэн хас биирдии саха ыала, обо тэрилтэтэ обону иитиини диринник толкуйдаан, ырытан, уорэтэн кордобунэ эрэ, билини уустук олоххо сахалы укулааттаах, сирдээх-майгылаах, бигэ туруктаах кьиьини иитэн таьаарабыт.

Саха Ороспуубулукэтин бастакы президенэ Михаил Ефимович Николаев салалтатынан, 1999 сыллаахха тэриллибит Олонхо Ассоциацията ыппыт улэтэ салбанан, олонхону уйэтитэргэ ороспуубулукэ дьонун-сэргэтин оссо киэнник тумэр сыалтан, 2010 сыллаахха бу уопсастыбаннай тэрилтэ Саха Ороспуубулукэтин Бырабыыталыстыбатын бэрэссэдээтэлин солбуйааччыта Феодосия Васильевна Габышева салайааччылаах сана састаап Ассоциация Президиумун коьо сылдыар мунньахтарын ороспуубулукэ хас да улууьугар ыппыта. Олор истэригэр Дьааны улууьа эмиэ киирбитэ. Олонхоьо норуот уйэ саас тухары мунньубут утуо уоруйэхтэрэ, олоххо сыьыана, олоьу анаарыьта, ойосанаата, итэьэлэ, кута-сурэ, ойуулуур-дьуьуннуур тыл суогэйэ-сумэтэ буоларын ойдоон, норуот духуобунай култууратын саамай бигэ торутун быьыьытынан оссо оро тутурабыт биьигиттэн, аныгы уйэ дьонуттан, ирдэнэр. Бу ыьытыллыбыт улэлэр учугэй туьалаах тумуктээхтэр. Дьон санаата кэлэн, оро котобуллэн олонхону уйэтити, ыччакка тириэрдии улэтэ сана таьымна тахсар.

Биллэн турар, уорэх ситимигэр учууталлар, иитээччилэр, уорэх кыьалара улахан оруоллаахтар.Ороспуубулукэ оскуолалара олонхо педагогиката улэ араас хайысхатынан кодьуустээхтик олоххо киирэрин кордордулэр. Билинни кэмнэ огону кыра сааьыттан саьалаан сизэр-майгы, ой-санаа оттунэн сайдыьылаах, этэ-сиинэ чэгиэн-чэбдик туруктаах улаатарыгар иитээччилэр, учууталлар олонхоттон соптоох ньымалары, технологияны булан, ырытан, онорон туьаналлар.

Дьааны улууьугар уорэх тэрилтэлэрэ олонхо педагогикатын олоххо киллэриигэ кэскиллээх, ситимнээх улэни тэрийэн улэлэппиттэрэ син балайда буолла. Ол оскуолалартан биирдэстэрэ - Арыьылаах орто оскуолата. Педкэлэктиип 2004 сылтан иитэр-уорэтэр улэтин сурун хайысхатынан норуот педагогикатын уэрэтии, оьону духуобунаска, сизэргэ-майгыга иитии уонна сайыннарыы, дтиэ – кэргэн баакй уопутун сырдатыы, таргатыы буолар. Ол туьуттан, 2005 сылтан анал бырайыак улэлээн кэллэ. Олонхого умсугуйуу, тардыьыы оьо саастан саьаланарын учуоттаан, уорэх бырагырааматыгар олонхону уорэтиигэ эбии чааьы корон, анал былаанынан улэ сагаламмыта.

2005 сыллаахха «Айылгы» этнопедагогика киинэ тэриллибитэ. Бу кииннэ анаан учууталлар, тороппуттэр уонна уорэнээччилэр куустэринэн саха балагана тутуллубута Дьиз архитектурнай былаана торут угэстэри олохсутар баай ис хобоонноох этнографической матырыьаал уонна олонхо муудараьыгар ологуран, кэнчээри ыччаты иитэр-уорэтэр эбии эйгэ быьыьытынан буолар. Саха норуота бэйэтин дьизэтин-уотун (балаьанын) утуо уонна моку охсуйууларын тумугэр уоскээбит аан дойду улэтин кытта соп тубэьиннэрэн туттара. Бу киин тэриллибит сыала-соруга норуот педагогикатын туьанан, оьоьо обугэ угэьин, сизэрин-туомун тиэрдээри, сизэрдээх майгыны олохсутаары, тумсуулээх буоларга уьуйаары, оьо, тороппут, дьиз кэргэн кохтоох буоларын ситиьии.

Олонхого кийни иитэр тутутл баарын билэбит. Билинни кэмнэ олонхо педагогикатыгар обону сизргэ-майгыга, духуобунаска иитии улахан суолтаны ылар уонна кодьюуу агалар. Ону олоххо киллэрии улэ араас корунунэн бара турар: тороппуту кытта утумнаах улэ; уруокка этнокултуурнай киллэстик(коннотация) ньыматынан; угэс буолбут анал куннэр, олонхо матырыйаалларын уорэх араас предметигэр туьаны(технология, уруууй, музыка, психология, педагогика, торут култуура, физика, математика, биология), оскуола таьынан улэ бары корунэр.

Олонхону уорэтии оскуола эрэ иьинэн улэ буолбакка, бу оссо дьизэ кэргэни тумэр, кинини сомоболуур бэлиитикэ курдук коробут. Манна угус научнай-практическа кэмпириэнсийэ, туолбэ талааннаах дьонун кытта корсуьуулэр, норуот педагогикатыгар уонна этнопедагогикаба семинар-практикум арааьа, кылаас чаастар, дтиэ кэргэн марафона, экспересс-быыстапкалар, маастар-кылаастар уо.д.а тэрэьин ыытыллар.

уо.д.а. ыытыллар. уйэтитиигэкерэни кэрэхсэьинэ уунэр уйэ утуо оьо буолар урдук аналлаах. Ол эбэтэр олонхо – саха норуотун тылынан уус-уран пааматынньыга. Кини ис хобоонунан, сюжета эгэлгэ баайынан, идеята, философията дирининэн, уус-уран тыл толбоннууар кырааската эгэлгэтинэн саха кийтэ кизэн туттар айымньыта. Билигин дьин ийэ олонхобуттар, уран тыл уустара тоьо да ааспыт кэм ойдобуллэринэн хаалбыттарын иьин, олонхобутун уйэтигэр, норуот духуобунай култууратын саамай бигэ торутун быьыытынан оссо оро тутарбыт бийигиттэн ирдэнэр. Учууталлар, педагогтар буолаллар. Олонхо педагогикатынан улэ араас хайысханан кодьюустээхтик олоххо киирэрин кордордулэр

2013 сылтан «УТУМ» диэн оскуолаба угэс буолбут сахалыы тыыннаах, куттаах тэрэьин ыытыллар. Ыйга иккитэ « Мин сахабын» диэн кун ыытыллар. Ити кун сахалыы танаастаах уэронээччилэр, учууталлар биримизэнэлэргэ сахалыы ырыаны, олонхону, тойугу истэллэр. Оьуокайдаан да ылаллар. Сахалыы танаьы кэтиигэ, ону таргатыыга Арыылаах орто оскуолата оройуонна бастакынан сагалаабытын бэлиэтиэххэ соп. Олонхо тиэмэтигэр танас быыстапкатын хаста да ыытан турар. Ити быыстапкаларга тороппуттэр Бурнашева Наталья Софроновна, Аммосова Екатерина Сергеевна, Новгородова Мария Арияновна онолоро улахан. Уорэх ситимигэр кабинеттар бары проект онорбуттара. Ол курдук «Айыы обото», «Ийэ тыл», « Эйгэ», «Бахсы», « Ситим», «Кустук» уонна да атыттар. Бу улэ хайысхатынан «Деятельность учебных кабинетов как лаборатория воспитания духовной личности» диэн оскуолабыт бырайага «Школы Арктики: векторы развития» диэн арктика учууталларын форумнарын иьинэн «Лучшие модели образовательной среды в соответствии с ФГОС ООО» ороспуубулукэтээги бырайыак курэгэр кыттан III степеннээх дипломант буолбута.

Кэнники кэмнэ ороспуубулукэгэ олонхону оьо саадыттан сабалаан уорэтии кизэнник баран эрэр. Арыылаахтаагы тыйаатыр-уьууаан иитээччилэрэ(сал.Слепцова

О.Н., фольклор салайааччыта Васильева А.И.) 5-6 саастаах о5о олонхону угэс буолбут ньыманан толорор кыахтаагын кордороллор. Кыра саастаах о5олорго олонхону остуоруйа онорон кэпсээьинтэн са5алаан олонхо орук хобооннорун, персонажтарын ойууларынан, слайдаларынан иллюстрациялаан кордорон уорэтии тэрийиллэр. Бу барыта олонхону тоьо да искусственной эйгэ5э табаардар, кыратык да уьун тыынныырга, кырачааннары эстетическэй иитиигэ туьалаа5а чаччы.

О5ону олонхону толорорго уорэтии уьуйааччыттан бэйэ талаанын, дьо5урун, о5ону умсугутар, кобулуур сатабылы таьынан, ой-санаа, толкуй, эт-хаан сылайарын, кун-дьыл баранарын аахсыбат сыралаах улэни эрэйэр.

Оскуолага уонна ого уьуйааныгар ытыллар барыта о5о дьогурун , талаанын араас отуттэн сайыннарарга туьуланар: сыана култууратыгар, бологунэн улэлииргэ, тылы баьылырга. Манна тороппут бухаьтыыр, олонхо дойдутун ото-маьа, абааьыта буолан кыттыыта, костуумнжэри тигиигэ, гримнээьиннэ, сыана оноьуутугар, кизэргэтиитигэр, музыка толкуйдааьыныгар эмитэ баар. Тороппут улэтэ, уруьуйа, оноьуга быыстапкаларга элбэхтик костор.

Нина Игнатьевна Филиппова, филологической наука кандидата, Саха Ороспуубулукэтин национальной оскуолаларын чинчийэр институтун суруннуур научнай улэьитэ этэринэн о5о олонхону угэс буолбут ньыманан толорор эйгэтэ сыллата кэнээн иьэрин бэлиэтиир.

Олонхону уорэтии, соргутуу Уоьээ-Дьааны Арыылаах орто оскуолатын иитэр-уорэтэр улэтигэр биир хайысханан буолар. Биьиги оскуолабыт олонхо муудараьыгар оло5уран, кэнчээри ыччаты оскуола5а иитэр эйгэтин тэрийэн улэлээбитэ балайда буолла. Бу эйгэ5э оло5уран о5ону иитэр ус улуобуйатын тэрийэн, ыал оло5ор, дьие5э о5о олонхону истэр – аа5ар усулуобуйатын тэринэрин ситиьэр. Ол курдук саха героической эпоьын олонхону уорэтиигэ уонна тэниитиигэ тороппуттэри, нэьилиэннэ бары аранатын кытта бииргэ улэлиир. Туолбэ олонхотун о5ону патриотической тыынна иитэргэ туьанан, туолбэ дьонун утуо быьыыларыгар – майгыларыгар бол5омтону тардан уонна дьон уйул5атын учугэй оруттэрин булан, онно ыччаты уьуйар. Туолбэ – о5о олоххо тахсар эйгэтэ. Олонхо5о баар сизэрдээх, кохтоох мйагы, бэйэ-бэйэ5э комолоьуу, дойду, дьон сэргэ иннигэр эппиэтинэстээх буолуу сыаннастарын иитэр. Нэьилиэннэ ортотугар сизэри-туому сопко толорор, олонхо торут ойдобуллэрин тирэх оностон уьуйар улэ утумнаахтык уонна сопко тэриллэр.

Ол курдук, 2013 с. Ыраах сытар Энэ нэьилиэгэр „ Дьааны- олонхо туьэ“ диэн Дария Томская –Чаайка 100 сааьыгар аналлаах тэрэьин буолан ааспыта. Онно Арыылаах нэьилиэгэ „ Таас Далла Баатыр“ (ааптар-Стручков В.П., улуустаагы культура управлениятын начальнига) олонхоннон 30-ча кыьилээх постановканы туруоран улаханьык биьирэнэн 1 миэстэнэ ылбыта. 2015 Чурапчыга ытыллыбыт Олонхо ыьыа5ар 4 кылаас уорэнээччитэ Слепцова Ангелина „Норуот угэстэрэ“

номинацияга тиксэн турар. Артыыстар – оскуола уорэнээччилэрэ, учууталлар, тороппуттэр.

Оскуола выпускниктарыттан АГИЖИИ артыыс идэтигэр уорэнэн 2ого олонхо тыйаатырын артыыстара буола ууннулэр. Колесов Павел, Саввинов Валера. Колесов Павел быйыл Москва куоракка ытыллыбыт фестивалга «Удагаттар» спектакльга артыыс быыытынан кыттыыны ылбыта. 2019 сылга Колесов Павел республика ибинэн ытыллыбыт курэххэ эр киии оруолугар толорууга бастын ааты ылбыта.

Онон тумуктээн эттэххэ, олонхо ытык ойдобулун таба туьанан улэни тэрийдэххэ, о5о олобу сыаналыыр, чол туруктаах, торообут дойдуну таптыыр, сомоболоьор, улэьит буоларын иитиэххэ соп.